

УДК 808.5.069.68

О.М. Гончарова

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКСКУРСІЙНОЇ ЛЕКЦІЇ В ХУДОЖНІХ МУЗЕЯХ

Питання екскурсійного дискурсу музейної комунікації порушується у вітчизняній науковій літературі доволі рідко. З числа виданої у радянський період з цього напрямку літератури варто відмітити збірник «Питання екскурсійної роботи музеїв» [1]. У пострадянський період питання підготовки лекцій в контексті проведення екскурсій (без музейної специфікації) розглядалися у посібнику І. Чагайди і С. Грибанової «Екскурсознавство» [2]. (Слід відмітити, що і нині переважна кількість публікацій – статей, посібників, підручників пов'язує екскурсійну діяльність майже виключно з туризмом). Історії становлення екскурсійних лекцій в європейській культурі присвячено статтю [3] і підрозділ монографії О. Гончарової [4]. Утім, екскурсійна лекція в художніх музеях видається окремим видом екскурсійних лекцій (виробничих, навчальних тощо), специфіка яких зумовлена об'єктом показу – творами мистецтва. Цей об'єкт вимагає специфічних лексичних, інтонаційних і композиційних риторичних прийомів, які до сьогодні не ставали спеціальним предметом вітчизняної наукової рефлексії. Зважаючи на це, автор ставить за мету статті визначення особливостей екскурсійної лекції в художніх музеях.

Закон України «Про культуру» відносить музеї до базових закладів культури [5], а Закон України «Про музеї і музейну справу» конкретизує види музеїв. Згідно останнього Закону музеї за своїм профілем «поділяються на природничі (антропологічні, біологічні, ботанічні, геологічні, зоологічні, мінералогічні, палеонтологічні), історичні (загальноісторичні, військово-історичні, історії релігії, історико-побутові, археологічні, етнографічні), літературні, художні (образотворчого, декоративно-прикладного, народного, сучасного мистецтва), мистецькі (театральні, музичні, музеї кіно), науково-технічні, комплексні (красназнавчі, екомuzeї), галузеві тощо» [6]. Тим же законом серед завдань музеїв визначено і таке, як «популяризація музейних предметів та музейних колекцій з науковою й освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини» [6].

Одним з основних засобів популяризації музейних колекцій з науковою та освітньою метою є проведення музейних екскурсій, які разом із міськими, позаміськими і виробничими, становлять різновид екскурсій [2; 96]. Як і будь-які екскурсії, вони складаються не тільки з показу, але й вербального супроводу: коментарю або лекції.

Основою для розробки музейної екскурсії є його експозиція.

За метою музейна екскурсія може бути навчальною, загальноосвітньою, культурно-просвітницькою. Крім того, музейні екскурсії можуть бути оглядовими, тематичними, ознайомчими. Усі ці види притаманні й екскурсіям у мистецтвознавчих, або художніх музеях.

Тематика екскурсій в художніх музеях визначається тим, що екскурсія присвячена творчості одного художника, скульптора, або творчості представників однієї школи, або сукупності творів певного художнього напрямку в мистецтві тощо.

Тема екскурсійної лекції – предмет показу та розповіді. Предметом екскурсійної лекції в художньому музеї є експозиція, що складається з творів живопису, скульптури або декоративно-прикладного мистецтва. Паралелізм візуального і ороакустичного рядів у даному виді екскурсійних лекцій є специфічним у тому сенсі, що разом із виконанням загальних функцій екскурсіводу необхідно виконати декілька спеціальних, і у спосіб, властивий тільки цьому виду.

І. Чагайда і С. Грибанова визначають наукову, інформативну, просвітницьку, виховну, гуманістичну та культурологічну функції, але не екскурсійної лекції, а екскурсії [2; 84], що,

на нашу думку, може бути поширене і на екскурсійні лекції. Ми б виділили наступні функції екскурсійної лекції, у тому числі, екскурсійної лекції в музеї: контактовстановлююча, функція введення в монологічний дискурс, інформативно-ілюстративна, аргументативна (відповіді на запитання), функція підтримання уваги та інтересу, функція узагальнення.

Контактовстановлююча функція реалізується на початку екскурсійної лекції. Екскурсивод повинен представитися групі екскурсантів, а також повідомити інформацію організаційного характеру. Якщо на цьому етапі в аудиторії виникають питання, то, в залежності від їхнього характеру, надається або необхідна інформація, або пропонується дочекатися відповіді під час лекції (якщо питання має сутнісний з точки зору тематики лекції характер). Водночас для успішної реалізації завдань екскурсивод до початку екскурсії повинен бодай мінімально, але з'ясувати основні характеристики аудиторії: вікові, професійні, етнонаціональні, релігійно-конфесійні, гендерні тощо. Отримання подібної інформації допоможе знайти оптимальніші засоби встановлення контакту, підвищення ефективності лекції, формування позитивного іміджу самого екскурсивода, що є суттєвим.

Функція введення в монологічний дискурс полягає у тому, що екскурсивод стисло характеризує завдання, що стоять перед ним, мету, якої він прагне досягти наприкінці екскурсії.

Інформативно-ілюстративна функція є головною в екскурсійній лекції; це повідомлення різноманітного, визначеного заздалегідь матеріалу (в залежності від характеру лекції: оглядової, тематичної або ознайомчої). При реалізації цієї функції найбільш задіюються всі риторичні засоби мовлення. Екскурсивод не тільки надає інформацію стосовно об'єкту показу, а забезпечує її найкраще засвоєння, умовою чого є збереження інтересу слухачів, а у разі його послаблення, використання засобів підвищення уваги і повернення зацікавленості матеріалом, який викладається.

Функція підтримання уваги та інтересу пов'язана з природними спадами уваги, перший поріг якої психологи зазвичай визначають у 25-30 хвилин від початку лекції (не тільки екскурсійної). Під час короткотривалої екскурсії можна розраховувати встигнути викласти матеріал у цьому інтервалі і не звертатися до прийомів підвищення інтересу. В іншому випадку екскурсивод має володіти арсеналом певних прийомів активізації уваги.

Аргументативна функція знаходить своє місце при відповіді на питання, що виникають в екскурсантів під час лекції. Зазвичай це уточнюючі запитання, через що відповідь на них знаходиться в межах того ж дискурсу, що й основна інформація. Однак можуть бути і питання дискусійного характеру, що вимагає від екскурсивода не тільки ерудиції, але й вміння вести суперечку, до того ж виключно у коректній формі. Останнє передбачає знання основ психології, аби швидко створити для себе психологічний портрет людини, яка вступає в дискусію, та визначити справжню мету постановки нею питань. Отже, швидко обрати правильну лінію ведення діалогу, зважаючи на стислість екскурсії у часі. (Для дітей тривалість лекції становить не більше 1 год., для дорослих – до 1,5 год.).

Функція узагальнення реалізується наприкінці екскурсійної лекції при підведенні підсумку прослуханого матеріалу. Прикінцеві положення лекції зазвичай також містять побажання зустрітися з екскурсантами знову в цьому ж музеї.

Основною формою екскурсійної лекції є монологічна, допоміжною – діалогічна, що здійснюється під час відповідей на поставлені аудиторією запитання. Виділяють наступні види монологів (узагальнено на основі: [7], [8] та ін.).

Монолог-опис – констатуючий тип монологічного висловлювання, в якому стверджується наявність або відсутність будь-яких ознак в об'єкті, описуються предмети, вказується їх просторове розміщення, перераховуються їх якості та ознаки.

Монолог-розповідь – динамічний тип монологічного висловлювання, в якому розповідається про розвиток подій, дій чи станів. При цьому предмет монологу сприймається у процесі його розвитку та зміни в хронологічній послідовності. Різновидами монологу-розповіді є монолог-оповідь і монолог-повідомлення. Монолог-оповідь надає подіям, що

описуються, суб'єктивно-особистого характеру.

Щодо монологу-повідомлення, він є відносно коротким викладом фактів чи подій реальної дійсності у стислій, інформативній формі. Ще одним видом монологу є монолог-міркування, який спирається на умовиводи. Об'єктом роздуму є певна проблема.

Різновидом монологу-міркування є монолог-переконавання, мета якого – переконати слухачів, сформувані у них певні мотиви, погляди або спонукати до певних дій.

Екскурсійна лекція відбувається у формі монологу, який може перериватися запитаннями відвідувачів. Основним видом монологу у даному випадку буде монолог-опис, тобто сукупність висловлювань, в яких дещо стверджується або заперечується відносно об'єкту, вказується на просторове розміщення картин або скульптур, описуються їхні якості та ознаки. Може застосовуватися й монолог-розповідь, в якому інформація відносно твору мистецтва або творчості митця подається в процесі її розвитку та змін у хронологічній послідовності. Коли екскурсивод надає відомості про певні факти у житті митця, відбувається перехід до монологу – оповіді. Природно, що ці види монологів під час екскурсійної лекції можуть сполучатися одне з одним, оскільки функціонально-сміслові типи монологічних висловлювань рідко зустрічаються у чистому вигляді, в описі, наприклад, можуть бути роздуми, у розповіді – опис тощо.

Для екскурсійної лекції в художньому музеї найбільш підходять такі форми як монолог-розповідь з її підформами: монологом-оповіддю і монологом-повідомленням. Утім, не можна заперечувати й того, що в екскурсивода наявне прагнення переконати слухачів у певній оцінці художнього твору, сформувані конкретні погляди на мистецтво окремого митця, стильовий напрям або конкретний твір. У такому разі екскурсивод звертається до монологу-переконавання.

До основних властивостей монологічного мовлення належать: односторонній і безперервний характер висловлювань, довільність, розгорнутість, логічна послідовність викладу, зумовленість змісту орієнтацією на слухача [8]. Однією з основних особливостей цієї форми мовного спілкування є попереднє обдумування, зміст монологу, як правило, заздалегідь планується, проробляється композиційне рішення, підбираються засоби вербального квітчання (порівняння, епітети, метафори). Все це вимагає від суб'єктів монологу (наразі екскурсивода) утримування в пам'яті складеної програми на увесь період мовленнєвого повідомлення, залучення усіх видів контролю за мовленнєвою діяльністю з спіранням як на слухове, так і зорове сприйняття. Послідовність і логічність, повнота і зв'язаність викладу, композиційне оформлення є найважливішими якостями екскурсійної лекції [2; 7; 8].

Незважаючи на те, що монологічне мовлення менше залежить від співрозмовника, при підготовці і проведенні екскурсійної лекції слід бути готовим для діалогічного спілкування з аудиторією. Особливістю аудиторії екскурсійної лекції, у тому числі в художньому музеї, є її ситуативний і короткотерміновий характер існування. Аудиторія складається з різних, часто мало знайомих, а то й зовсім незнайомих людей, що знаходяться разом короткий відрізок часу.

З точки зору зацікавленості можна виділити декілька типів відвідувачів: з високим ступенем інтересу, коли у людей, що складають аудиторію екскурсивода, відвідання музею є мотивованим, і з низьким ступенем інтересу, коли відвідання є «добровільно-примусовим», наприклад, відвідання музею школярами. Робота з таким типом аудиторії для екскурсивода становить певну проблему, адже головне – викликати інтерес слухача й утримати його. Тут необхідні знання і вміння не лише з власного, професійного предмету, а й знання вікової психології. Підвищення інтересу і концентрація уваги забезпечується у різний спосіб, утім обов'язково крізь призму врахування особливостей вікової, професійної та інших характеристик аудиторії.

В якості приклада вирішення подібної проблеми можна навести сцену з фільму «Афера Томаса Крауна» (1999, реж. Дж. Мак Тірнан). Школярі, яких привели на екскурсію

до художнього музею, ніяк не цікавляться тим, що розповідає їм жінка-екскурсовод. Аби привернути увагу підлітків до чергового полотна, вона звертається до такого прийому: «Ця картина коштує мільйон доларів». Аудиторія реагує миттєво і саме так, як це потрібно екскурсоводу, тобто увагу до об'єкту показу привернуто.

Підвищення інтересу можна забезпечити, наводячи цікаві факти з біографії художника, але ті, що потенційно можуть корелюватися з світоглядним, інтелектуальним, етнонаціональним та ін. профілем аудиторії. Так, для аудиторії, що складається з російських туристів, в деяких європейських музеях екскурсовод повідомляє факти, що пов'язують тему лекції з національною ідентичністю аудиторії. Не варто відмовлятися від цього й екскурсоводам, що проводять лекції для відвідувачів з-за кордону в українських музеях. Зважаючи на хвилеподібний характер інтенсивності уваги, екскурсоводу варто для пожвавлення зацікавленості аудиторії застосовувати деякі прийоми активізації уваги. У разі проведення оглядової лекції екскурсовод при складанні лекції дотримується поступовості просторового переміщення екскурсії з однієї зали до іншої, лекція точиться навколо тематики кожної зали. Зважаючи на те, що групи екскурсантів можуть рухатись за щільним графіком, і через це лекційний матеріал є вибіркоким, екскурсовод обирає кілька експонатів у кожній залі, яким присвячує свою розповідь. Це доцільно з огляду на те, що у деяких музеях насиченість відвідувачами постійно перебуває на високому рівні (Лувр), у деяких мають місце сезонні (влітку) або тижневі (по вихіднім дням) піки завантаження.

Схема розповіді про твір мистецтва виглядає приблизно так: назва картини та її автор, дата написання, предмет, місце роботи у творчості художника та у стильовому напрямі, мистецтвознавчі характеристики – розмір, техніка виконання, а також місце її створення, причини або обставини: замовлення, перебування художника у певній місцевості, пов'язаність із подіями особистого життя або суспільства і країни, попередній задум (що хотів сказати), техніка (як передавав свою ідею), перша презентація і характер реакції (відгуки критиків, преси, реакція аудиторії), подальша доля шедевра тощо.

Екскурсоводу під час лекції приходиться виконувати і герменевтичну функцію, у випадку, коли намагається розтлумачити зміст зображеного на картині. Тому для проведення екскурсійних лекцій в художніх музеях екскурсовод зобов'язаний мати професійну підготовку в галузі мистецтв.

Разом із тим, особливо важливою для екскурсійних лекцій в художніх музеях є експресивно-образна функція. Експресивна складова даного виду екскурсій зумовлюється специфікою самого об'єкта – художнім твором. Художній образ орієнтований на виклик у глядача естетичної реакції – емоційного захоплення не тільки змістом, але і формою: колористичним або пластичним рішенням, композицією, індивідуальними прийомами передання реальної дійсності або, навпаки, суб'єктивного самовираження митця, тощо. Екскурсовод мусить посилити враження, що викликається художнім твором, або прояснити зміст зображення та віртуозність техніки виконання (зазвичай останнє потрібне в музеях сучасного мистецтва, зібрання яких наповнені картинами і скульптурою нефігуративного мистецтва). Складність вирішення подібних завдань іронічно, але влучно надано у першому фільмі «Любовь – морковь» (реж. О. Стріженов, 2007).

Якщо для монологічної форми мовленнєвої комунікації в цілому характерною є обмеженість використання невербальних засобів передання інформації, то при екскурсійній лекції в художньому музеї, навпаки, екскурсовод працює з візуальним рядом.

Вербалізація візуального ряду, що складається з експозиції творів мистецтва, є головною відмінністю екскурсійної лекції в художніх музеях від інших видів екскурсійних лекцій. Це накладає на лексичну складову монологу екскурсовода відбиток у вигляді збільшення питомої ваги слів-маркерів естетичного дискурсу.

При проведенні екскурсійної лекції в художньому музеї можуть бути використані і загальні прийоми розповіді: прийом екскурсійної довідки, опису, прийом характеристики, пояснення, коментування, прийом цитування, художньої оповіді, прийом співучасті,

персоніфікації [2; 163-171].

Одним із найбажаніших вмінь екскурсоводів (не лише художніх музеїв) є володіння іноземними мовами. Серед них перше місце звичайно ж належить англійській, за якою слідує німецька, іспанська, французька і російська (якщо говорити про українські музеї – російська стоїть на першому місці).

Провідні художні музеї світу, такі як Лувр, галерея Уффіці, музеї Венеції (наприклад, Палац Дожей, що хоч і не є художнім музеєм у власному сенсі, проте стіни його приміщень розписані фресками таких художників Пізнього Відродження, як Веронезе, Тиціан, Тінторетто та ін., подивитись на які приїздять мільйони туристів щороку), в яких ще можна почути живу екскурсійну лекцію, утримують штат екскурсоводів, що володіють і більш рідкими мовами: японською, китайською, угорською, польською, чеською тощо. Однак, усі ці вимоги є справедливими у разі т.зв. живої екскурсійної лекції, яка останнім часом усе більше поступається записам аудіального супроводу.

Окремо слід виділити таку форму роботи у музеях як абонементи на курси лекцій. Лекційні абонементи особливо поширені в художніх музеях. Вони формуються як на принципах характеристики цільової аудиторії (вікові: для дітей, підлітків, студентів, дорослих тощо, а також групові або індивідуальні), так і виходячи з характеристик об'єктів мистецтва. Відповідно лекції будуються за хронологічним, тематичним або проблемно-хронологічним принципами.

Лекційний супровід абонементів може відбуватися в часі реальної екскурсії залами художнього музею, втім частіше, це лекції з відео супроводом. Є вид лекцій, що проводяться у лекторії музею; тут кількість відвідувачів може бути до 30 осіб і навіть більше (у той час як на замовлення екскурсійна група не перевищує 25 осіб), але не менше 10 осіб.

Отже, екскурсійну лекцію в художньому музеї можна визначити як форму монологічної мовленнєвої комунікації, змістом якої є повідомлення інформації відносно специфічного об'єкту – зібрань творів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Екскурсійна лекція в художньому музеї виконує низку як загальних для екскурсійних лекцій функцій, так і специфічних, зокрема, експресивно-образну. При реалізації цієї функції задіюються специфічні лексичні, інтонаційні та композиційні засоби, зокрема, збільшується питома вага лексичних одиниць, що репрезентують естетичний дискурс. Естетизація екскурсійного дискурсу є не тільки доречною, але необхідною умовою проведення екскурсій в художніх музеях, утім, вона має спиратися на високий рівень фахової, мистецтвознавчої підготовки екскурсовода.

Список використаної літератури

1. *Вопросы экскурсионной работы музеев*; [под ред. Н. С. Зузыкиной]. – М. : НИИ музееведения, 1965. – 303 с.
2. *Вагайда І. М.* Екскурсоведство / І. М. Вагайда, С. В. Грибанова. – К. : Ін-т туризму ФП України, 2004. – 240 с.
3. *Гончарова О. М.* Екскурсійна лекція в елліністичному красномовстві : історико-культурологічні виміри / О. М. Гончарова // Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'ятко-охоронної діяльності : зб. наук. пр. – К. : НАКККіМ, 2013. – С. 46–58.
4. *Гончарова О. М.* Антична риторика як феномен європейської культури : моногр. / О. М. Гончарова. – К. : НАКККіМ, 2013. – С. 169–184.
5. *Про культуру. Закон України* : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
6. *Про музеї і музейну справу. Закон України* : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
7. *Чухлебowa И.* Особенности монологической речи : [Електронний ресурс] / И. Чухлебowa // Интернет-журнал Сах ГУ «Наука, образование, общество». – 2007. – Режим доступу: <http://www.journal/sakhgu.ru>.

8. *Якубинский Л. П.* О диалогической речи / Л. П. Якубинский // Избранные работы : язык и его функционирование. – М., 1986. – С. 17–58.

Резюме

Визначаються особливості «живої» екскурсійної лекції в художніх музеях. Охарактеризовано специфіку цієї лекції як різновиду монологічної мовленнєвої комунікації.

Ключові слова: художні музеї, екскурсійна лекція, монологічна мовленнєва комунікація.

Summary

Goncharova O. Some features of excursion lecture in artistic museums

The article is devoted to analysis of the live excursion lecture's specific at the museums of art. The statement about specific of the live excursion lecture at the museums of art as the variant of the monologue verbal communication is substantiated.

Key words: museums of art, excursion lecture, monologue verbal communication.

Аннотация

Определяются особенности «живой» экскурсионной лекции в художественных музеях. Охарактеризовано специфику этой лекции как разновидности монологической речевой коммуникации.

Ключевые слова: художественные музеи, экскурсионная лекция, монологическая речевая коммуникация.

Надійшла до редакції 13.11.2013 р.